

УДК 343.2.01(477)

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.3>

НОРМАТИВІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА: ВИЗНАЧЕННЯ ТА ІДЕНТИФІКАЦІЙНІ ОЗНАКИ

Вечерова Є.М.,

адвокат, індивідуальна адвокатська діяльність

кандидат юридичних наук, доцент

ORCID: 0009-0009-9704-1194

e-mail: Vegenia.vecherova@gmail.com

Вечерова Є.М. Нормативність кримінального права: визначення та ідентифікаційні ознаки.

Стаття присвячена комплексному дослідженню нормативності кримінального права як фундаментальної властивості та закономірності функціонування кримінально-правової системи. Обґрунтовується, що нормативність виступає однією з базових характеристик кримінального права, яка визначає його здатність виступати ефективним засобом упорядкування суспільних відносин шляхом встановлення загальнообов'язкових моделей належної та забороненої поведінки. У роботі здійснюється теоретичний аналіз співвідношення нормативності кримінального права з такими ключовими категоріями кримінально-правової науки, як кримінально-правове регулювання, норми кримінального права, функції та принципи кримінального права.

Доведено, що нормативність кримінального права не може бути зведена виключно до наявності системи кримінально-правових норм, оскільки вона відображає більш глибоку сутність кримінального права як інституціонального та системного утворення. Показано, що норми кримінального права виступають концентрованим проявом нормативності, тоді як функції кримінального права відображають її динамічний, діяльнісний аспект. Особливу увагу приділено аналізу принципів кримінального права, які у своїй сукупності акумулюють нормативність кримінального права та відображають найбільш загальні закономірності його функціонування.

У статті обґрунтовується, що нормативність кримінального права проявляється через процес юридизації соціальних цінностей, їх закріплення, ранжування та перерозподіл у кримінальному законодавстві, а також через функціонування механізму кримінально-правового регулювання. На підставі проведеного дослідження сформульовано авторське визначення нормативності кримінального права та визначено її основні ідентифікаційні ознаки. Зроблено висновок, що нормативність кримінального права виступає одночасно його властивістю та закономірністю, яка забезпечує системність, узгодженість і функціональність кримінально-правового регулювання суспільних відносин, а також слугує теоретичною основою процесів криміналізації, декриміналізації, пеналізації та депеналізації.

Ключові слова: нормативність кримінального права, кримінально-правове регулювання, норми кримінального права, принципи кримінального права, функції кримінального права, юридизація цінностей, криміналізація, декриміналізація.

Vecherova E.M. Normativity of criminal law: definition and identification features.

The article is devoted to a comprehensive study of the normativity of criminal law as a fundamental property and regularity of the functioning of the criminal law system. It is substantiated that normativity constitutes one of the basic characteristics of criminal law and determines its ability to act as an effective instrument for regulating social relations through the establishment of generally binding models of proper and prohibited behaviour. The paper provides a theoretical analysis of the correlation between the normativity of criminal law and such key categories of criminal law doctrine as criminal-law regulation, criminal law norms, functions and principles of criminal law.

It is argued that the normativity of criminal law cannot be reduced merely to the existence of a system of criminal law norms, since it reflects a deeper essence of criminal law as a systemic and institutional formation. Criminal law norms are considered to be the concentrated manifestation of normativity, whereas the functions of criminal law represent its dynamic and activity-based dimension. Particular

attention is paid to the analysis of the principles of criminal law, which collectively accumulate the normativity of criminal law and reflect the most general patterns of its functioning.

The article demonstrates that the normativity of criminal law is manifested through the juridification of social values, their fixation, ranking and redistribution within criminal legislation, as well as through the functioning of the mechanism of criminal-law regulation. Based on the conducted research, the author formulates an original definition of the normativity of criminal law and identifies its main identification features. It is concluded that the normativity of criminal law functions both as a property and as a regularity that ensures the systemic nature, coherence and effectiveness of criminal-law regulation of social relations and serves as a theoretical foundation for the processes of criminalization, decriminalization, penalization and depenalization.

Key words: normativity of criminal law, criminal-law regulation, criminal law norms, principles of criminal law, functions of criminal law, juridification of values, criminalization, decriminalization.

Постановка проблеми. У сучасній юридичній науці нормативність права традиційно розглядається як одна з його фундаментальних характеристик. Водночас у межах кримінально-правової доктрини проблема нормативності кримінального права залишається недостатньо дослідженою. Попри те, що саме нормативність визначає природу кримінального права як особливого різновиду соціального регулятора, у більшості наукових праць вона розглядається лише опосередковано - через категорії кримінально-правових норм, принципів чи функцій кримінального права.

Актуальність дослідження зумовлена також динамічними процесами трансформації кримінального законодавства України, що супроводжуються активними процесами криміналізації, декриміналізації, пеналізації та депеналізації суспільно небезпечних діянь. У таких умовах особливого значення набуває теоретичне осмислення нормативності кримінального права як підґрунтя формування кримінально-правових заборон, визначення меж кримінальної відповідальності та забезпечення ефективного кримінально-правового регулювання суспільних відносин.

З огляду на це дослідження нормативності кримінального права як самостійної кримінально-правової категорії, її сутності, змісту та ідентифікаційних ознак становить важливе завдання сучасної науки кримінального права.

Метою статті є визначення сутності нормативності кримінального права, встановлення її місця у системі основних категорій кримінально-правової науки, а також виокремлення ідентифікаційних ознак нормативності кримінального права.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань:

з'ясувати співвідношення нормативності кримінального права з кримінально-правовим регулюванням;

дослідити прояв нормативності у нормах кримінального права;

проаналізувати взаємозв'язок нормативності з функціями та принципами кримінального права;

сформулювати авторське визначення нормативності кримінального права;

визначити основні ідентифікаційні ознаки нормативності кримінального права.

Стан опрацювання проблематики. Проблеми нормативності права досліджувалися переважно в межах загальної теорії права. Зокрема, вагомий внесок у розроблення цього питання зробили Л.І. Загорська, І.А. Полонка та інші дослідники, які розглядали нормативність як фундаментальну властивість права та важливу закономірність його функціонування.

Окремі аспекти нормативності у кримінально-правовій сфері знайшли відображення у працях О.В. Наден, В.І. Гришука та інших науковців, які досліджували проблеми кримінально-правового регулювання, соціальної цінності кримінального права та механізмів його функціонування.

Разом з тим нормативність кримінального права як самостійна кримінально-правова категорія у науковій літературі досліджена недостатньо. Потребують подальшого теоретичного осмислення питання співвідношення нормативності кримінального права з такими категоріями, як кримінально-правове регулювання, норми, функції та принципи кримінального права, а також визначення її ідентифікаційних ознак.

Виклад основного матеріалу. Будучи фундаментальною проблемою теорії кримінального права, нормативність є своєрідною точкою перетину будь-якої іншої проблематики, яка так чи інакше перебуває у площині кримінального права, що наочно ілюструє її співвідношення із такими базовими категоріями і концептами кримінального права, як кримінально-правове регулювання, норми, функції та принципи кримінального права.

Із тим, щоб встановити більш повну картину щодо сутнісних характеристик нормативності кримінального права, далі розглянемо більш детально ці питання.

Так, хоча нормативність – основа кримінально-правового регулювання, однак «нормативність» і «кримінально-правове регулювання» не варто ототожнювати, змішувати чи підміняти.

Нормативність – це закономірність, що обумовлює виникнення кримінально-правового регулювання, тобто детермінує його появу. Саме ж кримінально-правове регулювання здійснюється за допомогою норм кримінального права та інших юридичних механізмів (кримінальних правовідносин, юридичних фактів, актів правозастосування тощо) на двох взаємопов'язаних рівнях: загальному (іноді, у спеціальній літературі цей рівень умовно іменують «нормативним») [1, с. 76,13] і індивідуальному (правозастосовному / казуальному), котрі відрізняються між собою за суб'єктивним складом та засобами регулювання.

На першому рівні держава, що представлена Верховною Радою України, шляхом створення, зміни чи скасування статей кримінального закону здійснює регулювання усієї сукупності типізованих, деперсоніфікованих кримінально-правових суспільних відносин, які складаються в рамках всієї країни між державою та особами, які вчиняють суспільно небезпечні посягання на цінності за допомогою встановлення у кримінальному законі вичерпного переліку типізованих моделей забороненої поведінки (кримінально-правових заборон) та наслідків їх вчинення (кримінально-правових санкцій). На другому рівні держава в особі суду шляхом застосування норм кримінального права (актів застосування норм кримінального права) врегульовує конкретні, персоніфіковані кримінальні правовідносини [1, с. 76,13].

Метою і одночасно бажаним кінцевим результатом кримінально-правового регулювання є правопорядок, тобто стан упорядкованості, якого має бути досягнуто в результаті ефективного функціонування кримінально-правових норм [2, с. 180].

Завдяки нормативності кримінальне право забезпечує виникнення належних моделей поведінки (еталонної поведінки) у соціальних суб'єктів з метою її узгодження із цінностями, що в конкретному суспільстві проголошено і визнано найбільш значущими (зовнішній аспект кримінально-правового регулювання).

Крім того, нормативність лежить в основі внутрішньогалузевої інституціоналізації самого кримінального права (внутрішній аспект кримінально-правового регулювання).

Саме здатність до внутрішньогалузевого впорядкування, яке стає можливим завдяки нормативності кримінального права, забезпечує якісну визначеність і оптимальну працездатність (функціональність) кримінального права, адже таким чином відбувається своєрідний розподіл праці (навантаження) між структурними елементами кримінального права (його нормами, субінститутами, інститутами), чи-то їх (структурних елементів) «командна гра» на спільний результат - продуктивне виконання тих функцій, які поставлено перед кримінальним правом.

Відповідно, порушення із тих чи інших причин взаємозв'язків між окремо взятими структурними елементами кримінального права чи їх відсутність призведе до неузгодженостей всередині кримінального права як системного явища і, як наслідок, до його дефективності та дисфункціональності як соціального регулятора, що неодмінно мають взяти на озброєння як правотворчі, так і правозастосовні органи нашої держави.

Нормативність – не лише властивість, а й важлива закономірність функціонування кримінального права в об'єктивній дійсності, яка дозволяє мислити останнє не просто як системне, а як інституціональне системне утворення, що характеризується здатністю до внутрішньогалузевого впорядкування шляхом структурування (поділ на норми, субінститути, інститути) з метою забезпечення якомога більш ефективного виконання тих функцій, які на нього покладено.

Щодо прояву нормативності в нормах кримінального права.

Нормативність – властивість кримінального права, а норма – структурний елемент кримінального права, тобто ці поняття не є тотожними [2, с. 85].

В той же час, між ними існує тісний генетичний взаємозв'язок, оскільки норма – це квінтесенція нормативності. Норми виражають нормативність у концентрованому вигляді, є найбільш певним, лаконічним її проявом [3, с. 262].

Співвідношення між нормативністю кримінального права та нормами кримінального права може бути представлено за допомогою такої пари філософських категорій, як сутність та явище, де явище – лише один із проявів сутності, а тому воно (явище) не охоплює її (сутність) повністю.

Норми кримінального права, будучи квінтисенцією нормативності кримінального права, представляють собою типізовані моделі державних велінь у формі переважно кримінально-правових заборон (рідше обов'язків, дозволів або заохочень), із використанням яких стає можливим програмування і прогнозування належної поведінки суб'єктів з метою її узгодження із наявними у суспільстві найбільш значущими цінностями, а також регулювання суспільних відносин, які на цій основі виникають.

Слід погодитися із думкою про те, що норми як такої не існує: вона завжди є нормою чогось (наприклад, нормою поведінки) [4, с. 91].

Норми права як би «...виконують функції оцінки та орієнтації особистості ... Вони оцінюють, орієнтують і диференціюють певні види поведінки» [3, с. 227].

Коли ж мова заходить про кримінальне право, то в спектр дії його норм, як норм права публічного [1, с. 160], потрапляє не будь-яка поведінка людей, а лише та її частина, яка, як вбачається із ч. 1 ст. 11 КК України, є суспільно небезпечною, тобто посягає на охоронювані ним найбільш важливі значущі) цінності у суспільстві.

Інакше кажучи, норми кримінального права «...виступають в якості міри правової оцінки поведінки учасників суспільних відносин як кримінально-правомірної або кримінально-протиправної».

Виступаючи в ролі державного засобу контролю за суспільно прийнятною поведінкою особи, кримінальне право відіграє значну роль у соціальній детермінації її поведінки [5, с. 34]. Норма кримінального права містить у собі не просто варіант поведінки особи, а конкретне в кожному випадку державне веління: заборону, обов'язок, дозвіл, заохочення, контроль за дотриманням яких здійснюється компетентними державними органами. Вихід за їх межі тягне за собою застосування з боку правоохоронних органів варіантів примусу, передбачених, зокрема, кримінальним кодексом [6, с. 34].

Отже, кримінальне право, залежно від ціннісної характеристики відповідних суспільних потреб та інтересів на рівні законодавця (як цінностей чи антицінностей), за допомогою норм кримінального права стимулює матеріалізацію одних (цінностей) або стає перешкодою на шляху їх матеріалізації (антицінностей). У першому випадку воно стимулює активність суб'єкта, а в другому – його пасивність. У цьому аспекті кримінальне право має сприяти активізації прогресивних, корисних процесів і гальмуванню та нейтралізації негативних тенденцій у розвитку суспільства. Коли ж воно гальмує прогресивні, корисні процеси, відстаючи від назрілих домінуючих потреб та інтересів суб'єктів суспільних відносин, воно набуває рис анти цінності. У всіх трьох варіантах моделі державного веління (заборона, обов'язок, дозвіл) законодавець програмує і прогнозує соціально прийнятну поведінку суб'єктів та її наслідки, а отже, здійснює за нею відповідний контроль.

Для норм кримінального права в повній мірі притаманними є усі ті характеристики, що й для нормативності як його властивості (ціннісна орієнтованість, повторюваність, типовість, підвищена моделювальна здатність, державна забезпеченість, загальнообов'язковість та формальна визначеність).

Нормативність і функції кримінального права.

Функції кримінального права - це динамічне вираження нормативності кримінального права, її діяльнісний аспект та реалізація.

Одним із проявів нормативності у функціях кримінального права є їх (функцій) ціннісна орієнтованість, котра знаходить відображення в об'єктах кримінально-правової охорони [7, с. 45-60].

Цінності, що виступають у якості об'єктів кримінально-правової охорони, умовно можна поділити на декілька груп:

- а) в залежності від широти розповсюдження: загальні та спеціальні;
- б) в залежності від темпорального чинника: відносно вічні та змінні (мінливі);
- в) в залежності від черговості застосування кримінального права щодо їх охорони: ті, по відношенню до яких кримінальне право виступає первинним рівнем та ті, по відношенню до яких кримінальне право виступає вторинним рівнем;
- г) в залежності від якісної специфіки: нематеріальні (не майнового характеру) та матеріальні (майнового характеру);
- д) в залежності від адресатів можна вести мову про три ціннісних центри кримінально-правової охорони: особа, суспільство та держава тощо.

Нормативність принципів кримінального права.

Принципи кримінального права у своїй сукупності акумулюють нормативність кримінального права як найсуттєвішу його властивість і тим самим відображають закономірності, що притаманні кримінальному праву.

Нормативність принципів кримінального права наочно проявляється у наступних їх характеристиках: авторитетність, регулятивність, універсальність, системність та стійкість.

Авторитетність принципів кримінального права означає їх впливовість, яка досягається за рахунок того, що вони є концентрованим виразом найважливіших цінностей, що існують у суспільстві.

Регулятивність принципів кримінального права – це їх здатність бути незримими регуляторами суспільних відносин.

Регулятивний потенціал принципів кримінального права залежить від спрямованості (приналежності) останніх до положень Загальної чи Особливої частини КК України.

За будь-яких обставин, значущість регулятивного потенціалу принципів кримінального права зростає, коли йдеться про Загальну частину Кримінального закону, адже її приписи безпосередньо не пов'язані із конкретними видами суспільно небезпечної або соціально-допустимої (прийнятної) поведінки людини, тому є більш абстрактними за своїм характером, що потенційно ускладнює їх розуміння та інтерпретацію.

Дещо помірнішим є вплив регулятивного потенціалу принципів кримінального права на Особливу частину КК України, адже норми кримінального права, зафіксовані в ній, більш деталізовані, до того ж, згідно із ч. 4 ст. 3 КК України, застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено (це положення, як відомо, розраховано саме на Особливу частину КК).

Свідченням наявності регулятивного потенціалу принципів кримінального права є й окремі правові позиції Конституційного Суду України та Європейського Суду з прав людини, зі змісту яких вбачається, що дані судові інстанції досить широко апелюють до загальноновизнаних принципів права при вирішенні конфліктів кримінально-правового характеру [8, с. 95-110].

Універсальність принципів кримінального права означає, що вони є нормативними узагальненнями найвищого рівня.

Системність принципів кримінального права проявляється у тому, що в кримінальному праві вони виконують інтегруючу роль і є провідною основою його системи.

Стійкість принципів кримінального права – це їх здатність залишатися незмінними протягом досить тривалого проміжку часу.

Зважаючи на усе вищевикладене, представляється можливим дати наступне узагальнююче визначення нормативності кримінального права.

Нормативність кримінального права - це властивість і одночасно важлива закономірність кримінального права, яка характеризує його внутрішню глибинну сутність як засобу впорядкування (регулятора) суспільних відносин.

Ідентифікаційними ознаками нормативності кримінального права, котрі допомагають виокремити останню з-поміж інших кримінально-правових феноменів, є наступні.

По-перше, завдяки нормативності кримінальне право постає як ретранслятор тих цінностей, що в конкретному суспільстві проголошено і визнано найбільш значущими, перекладає їх на юридичну мову, здійснює / має здійснювати **юридизацію** останніх.

По-друге, нормативність лежить в основі (є рушійною силою) кримінально-правового регулювання.

Важливо підкреслити, що ідентифікаційні ознаки нормативності кримінального права тісно пов'язані між собою, адже ціннісна сфера детермінує та «запускає» в дію весь механізм кримінально-правового регулювання, виступаючи його ідейною платформою (фундаментом).

Додатково обумовимо, що під **юридизацією цінностей** слід розуміти їх фіксацію, ранжування, перерозподіл, охорону та захист у кримінальному законі, об'єктивовані в процесах поточної криміналізації, декриміналізації, пеналізації, депеналізації.

У свою чергу **фіксація** (закріплення) цінностей у чинному кримінальному законі України – це обумовлений предмет і методом кримінально-правового регулювання механізм оцінки законодавцем певних типізованих моделей людської поведінки як суспільно небезпечних і таких, що потребують кримінально-правового реагування, здійснюваний шляхом конструювання в Особливій частині КК України складів кримінальних правопорушень.

В основу фіксації (закріплення) цінностей у чинному кримінальному законі України покладено суспільну небезпечність, яка на даному етапі юридизації цінностей становить собою так званий поріг криміналізації, тобто мінімально необхідну для визнання діяння злочином (кримінальним правопорушенням) істотну шкоду або реальну загрозу її заподіяння, котра носить плаваючий характер, оскільки для різних об'єктів кримінально-правової охорони вона є різною.

Параметрами, які дозволяють визначити характер і ступінь суспільної небезпечності на рівні криміналізації є не лише діяння та його злочинні (кримінально-протиправні) наслідки, а й загалом сукупність усіх елементів і ознак складу кримінального правопорушення.

Ранжування цінностей у чинному кримінальному законі України представляє собою певні закономірності їх (цінностей) упорядкування всередині Кримінального закону.

Стрижнем для ранжування цінностей у чинному кримінальному законі України є (має бути) синхронне закріплення в Загальній та Особливій частинах КК України пріоритетів кримінально-правової охорони, із урахуванням яких в послідовному здійснюється (має здійснюватися) градація посягань на цінності, що перебувають під кримінально-правовою охороною; категоризація (ієрархізація) кримінальних правопорушень; конструювання кваліфікованих, особливо кваліфікованих і привілейованих складів кримінальних правопорушень, послідовність їх місцерозташування в межах статей КК України тощо

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що нормативність кримінального права є фундаментальною властивістю та важливою закономірністю функціонування кримінального права як особливого різновиду соціального регулятора.

Нормативність кримінального права характеризує його внутрішню сутність як засобу впорядкування суспільних відносин шляхом формування типізованих моделей належної та забороненої поведінки, а також визначення правових наслідків їх порушення.

Доведено, що нормативність кримінального права проявляється через систему кримінально-правових норм, функції та принципи кримінального права, а також через механізм кримінально-правового регулювання суспільних відносин. Норми кримінального права виступають концентрованим проявом нормативності, тоді як функції кримінального права відображають її динамічний аспект.

Встановлено, що ключовими ідентифікаційними ознаками нормативності кримінального права є:

здатність кримінального права здійснювати юридизацію соціальних цінностей шляхом їх закріплення у кримінальному законодавстві;

детермінуюча роль нормативності у формуванні механізму кримінально-правового регулювання.

Таким чином, нормативність кримінального права виступає одночасно його властивістю та закономірністю, що забезпечує системність, узгодженість і функціональність кримінально-правового регулювання суспільних відносин, а також слугує теоретичною основою процесів криміналізації, декриміналізації, пеналізації та депеналізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Наден О.В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання суспільних відносин в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Луганськ, 2013. 384 с.
2. Вечерова Є.М. Нормативність кримінального права: теоретико-прикладне дослідження: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 460 с.
3. Заморська Л.І. Правова нормативність та її інституціоналізація в Україні: монографія. Одеса: Фенікс, 2013. 304 с.
4. Полонка І.А. Нормативність права: загальнотеоретичний аналіз: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2013. 221 с.
5. Гришук В.К. Кримінальне право як соціальна цінність. Право України. 2017. № 2. С. 28–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2017_2_6.
6. Тютюгін В.І., Борисов В.І. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. Харків: Право, 2021. 432 с.
7. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. 5-те вид., переробл. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2020. 464 с.

8. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник. Київ: Ваіте, 2023. 720 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 10.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Вечерова Є.М., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0